

GOEDE RAAD IS DUURZAAM

milieu-inspiratie voor gemeenteraadsleden

de 12 provinciale **Milieufederaties** en Stichting **Natuur en Milieu**

COLOFON

Goede raad is duurzaam - milieu-inspiratie voor gemeenteraadsleden is een uitgave van Stichting Natuur en Milieu en de 12 provinciale Milieufederaties

Eindredactie: Roos Kooiman, Stichting Natuur en Milieu,
Marianne Das, Gelderse Milieufederatie

Grafische vormgeving: Ontwerpburo Suggestie & illusie

Foto's: pagina 5, Roos Kooiman; pagina 11 + 21, Sijmen Hendriks;
pagina 17, Lukas van der Hijden; pagina 23, archief MFG.

Druk: USPbv, Utrecht

Papier: Reviva Print

Oplage: 13.000 exemplaren

De publicatie Goede raad is duurzaam - milieu-inspiratie voor gemeenteraadsleden, is de afronding van het project 'Goed gemeentelijk milieubeleid' en het vervolg op het werkdocument 'Goed gemeentelijk milieubeleid (splan)' dat het samenwerkingsverband van bovengenoemde organisaties in 2001 heeft opgesteld.

Meer informatie:

Roos Kooiman, Stichting Natuur en Milieu

Donkerstraat 17, 3511 KB Utrecht

Telefoon (030) 234 82 65

E-mail: r.kooiman@snm.nl

Maart 2002

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door de Nationale Postcode Loterij en het ministerie van VROM

INHOUD

VOORWOORD	3
WONEN	5
WERKEN	11
BUITENGEBIED	17
GEMEENTE ALS VOORBEELD	21
ORGANISATIES EN ADRESSEN	24

VOORWOORD

U zit als gemeenteraadslid vast vol ambities. Ambities voor het wonen en werken in uw gemeente, om het verkeer in goede banen te leiden, om te werken aan veilige en leefbare wijken en om te zorgen voor een schoner milieu en een rijkere natuur. De gemeente heeft een scala aan mogelijkheden om die ambities waar te maken. Zo kunt u bijdragen aan een schoner milieu en een rijkere natuur door bijvoorbeeld te zorgen voor goede fietsvoorzieningen, voor een energiezuinig inkoopbeleid en natuurlijk beheer van oevers en akkerranden. Maar de gemeente heeft ook verantwoordelijkheid voor de veiligheid van bewoners rond gevaarlijke bedrijven en het controleren van vergunningen.

Het gemeentelijk milieubeleid is in beweging. Het 4e Nationaal Milieubeleidsplan van het Rijk geeft gemeenten een belangrijke rol: het landelijk en provinciaal beleid omzetten naar activiteiten met concrete milieuresultaten. Er is veel ruimte voor lokaal maatwerk. Milieubeleid beperkt zich niet alleen tot de afdeling milieu. Juist in andere beleidsterreinen zoals verkeer en ruimtelijke ordening is milieuwinst te halen. Want beslissingen over verkeer hebben invloed op de leefbaarheid van de gemeentelijke omgeving. Het is de uitdaging voor de komende vier jaar om die integratie van milieu in andere terreinen te laten slagen en hierbij concrete milieuresultaten te halen!

De geldstromen voor veel verschillende beleidsterreinen zijn samengebracht. Dit biedt gemeenten meer mogelijkheden om het milieubeleid met de andere beleidsterreinen af te stemmen. Voorbeelden hiervan zijn de regeling *Vitalisering Landelijk Gebied*, het *Grote Stedenbeleid* en het *Investeringsprogramma Stedelijke Vernieuwing*. Zij bieden de mogelijkheid om het milieubeleid van uw gemeente te verbreden naar een duurzaam leefomgevingsbeleid.

In dit boekje bieden wij u concrete suggesties welke onderwerpen u kunt oppakken en geven wij u tips van welke instrumenten en mogelijkheden u gebruik kunt maken. Praktijkvoorbeelden van geslaagd gemeentelijk milieubeleid lopen als een rode draad door de publicatie heen. En aan het eind van elk hoofdstuk vindt u verwijzingen naar websites voor meer informatie.

Wij wensen u een inspirerende en productieve raadsperiode en hopen dat u met dit boekje in de hand of op de achtergrond een bijdrage kunt leveren aan een schoner milieu en een rijkere natuur in uw gemeente. De twaalf provinciale milieufederaties staan klaar om u desgevraagd nog verder op weg te helpen.

Peter van der Veer, directeur Stichting Natuur en Milieu
Paul van Poppel, voorzitter van de 12 provinciale Milieufederaties

DUURZAAMHEID ZORGT VOOR LEEFBAARHEID

Dichtbij huis, lekker makkelijk, goed voor het milieu

Tevreden mensen wonen op plaatsen waar ze zich prettig voelen; de drukke (binnen)stad, een rustige buitenwijk of een landelijk dorp. In al die verschillende woonsituaties is er aandacht mogelijk voor een betere leefomgeving. Veel groenvoorzieningen en rust in buitenwijken en dorpen. Meer kantoren, hoogbouw en bedrijvigheid in gebieden met meer stedelijkheid. Kortom: een gebiedsgerichte aanpak. Aandacht voor de leefomgeving betekent goed kijken naar de functie en plek die een bepaald gebied in de gemeente heeft. Het zou ideaal zijn als alle afstanden naar werk, winkels en recreatie te voet of per fiets zijn af te leggen. Om ervoor te zorgen dat de afstanden in de bebouwde kom niet te groot worden, en om het buitengebied nabij en open te houden, kunnen gemeenten hun eigen grenzen aangeven: groene contouren voor de natuur en rode voor het bouwen. Deze rode contour of uiterste bebouwingsgrens kan onder andere in structuurplannen en bestemmingsplannen vastgelegd worden.

W O N E N

ZUINIG RUIMTEGEBRUIK

Handig en inventief omgaan met de bestaande ruimte in steden maar ook in dorpen voorkomt dat we ons kostbare buitengebied moeten opofferen voor nieuwbouw. Bovendien kan bij slim en creatief ontwerpen de kwaliteit van woongebieden toenemen, bijvoorbeeld in naoorlogse woonwijken.

TIPS

Stimuleer dubbel grondgebruik, bijvoorbeeld door het gebruik van gemeentelijke parkeerterreinen 24 uur per dag mogelijk te maken. Zo kan de parkeerplaats die overdag door de kantoormedewerker gebruikt wordt, 's avonds een parkeerplaats van een sporter zijn.

Gebruik de bestaande voorraad gebouwen: via woonruimteverdeling en door niet meer in gebruik zijnde gebouwen (scholen, kloosters, bedrijfspanden) tot woonruimte om te bouwen.

Bouw voorzieningen als (fiets)parkeren en opslag waar mogelijk ondergronds. Een dak kan ook als tuin worden ingericht.

NIEUWKOOP: parkeren en bevoorrading onder de grond

Nieuwkoop ligt in het Groene Hart, tussen steden en het plessengebied. Het lintdorp kampt met veroudering en beperking van het winkel-aanbod, toenemende concurrentie uit de omliggende kernen en slechte bereikbaarheid. Goede en voldoende parkeergelegenheid ontbreekt. De gemeente wil het verouderde centrum weer veranderen in een vitaal en leefbaar dorpshart. Hierbij is een balans gezocht tussen het op niveau brengen van de nodige functies en het behoud van het dorps karakter. Een ondergrondse gebruiks- en verkeersruimte wordt gebouwd voor parkeren en de bevoorrading van de bovengelige winkels en het winkelmagazijn. Hierdoor vermindert de verkeersbelasting in het dorps-centrum.

Meer informatie: Gemeente Nieuwkoop, de heer L. Wijtema, telefoon (0172) 52 11 00 of www.gemeentenieuwkoop.nl

OIKOS IN ENSCHEDE: een ecologische wijk

Oikos is een landelijk voorbeeldproject dat is voortgekomen uit een particulier initiatief. Het plan van de vereniging 'Zelfvoorzienend Wonen' was zeer ambitieus en had grote financiële risico's, vandaar dat men bij de gemeente aanklopte voor ondersteuning. De gemeente was zeer enthousiast en heeft het aangepaste plan Oikos (600 woningen) gerealiseerd in de VINEX-locatie De Eschmarke (5300 woningen). Een startnotitie met ecologische uitgangspunten en een checklist duurzaam bouwen, vormden de basis van het project. In de wijk Oikos zijn onder andere collectieve (moes)tuinen en wadi's te vinden. De bewoners gebruiken regenwater in de woningen, er is een 30-km zone en er zijn energiebesparingsmaatregelen getroffen zoals zuidoriëntatie van de woningen en duurzaam materiaalverbruik.

Meer informatie: <http://home.hetnet.nl/~perronas/oikos.html>

MILIEUVRIENDELIJK BOUWEN EN RENOVEREN

Woningbouw veroorzaakt een groot deel van de milieubelasting in Nederland. Een mooie kans dus om daar milieuwinst te halen. Dit vraagt om keuzes voor milieuvriendelijke materialen en energiezuinige systemen. Winst valt niet alleen te halen bij nieuwbouw maar vooral bij renovatie van bestaande woningen en gebouwen.

SCHALKWIJK: volop kansen bij bestaande bouw in Haarlem

Schalkwijk is een grote wijk in Haarlem. Er staan zo'n 10.000 woningen uit de jaren 60. Met Schalkwijk is eigenlijk niets mis. Mensen wonen er prettig en acute problemen zijn er niet. Maar zonder iets te doen komen die problemen er wel. Mensen trekken weg, er is minder draagvlak voor voorzieningen en achteruitgang van de leefomgeving ligt op de loer. Om Schalkwijk te laten concurreren met Vinex-locaties gaat de gemeente Haarlem de wijk Schalkwijk ingrijpend herstructureren. Natuur-, milieu-, sociale en ruimtelijke aspecten krijgen hierbij een duidelijke plek. De kansen in Schalkwijk liggen onder andere in het gesloten watersysteem. Dat zorgt voor een goede kwaliteit water dat geschikt is voor natuur en recreatie. Het systeem levert ook kostenbesparingen op. Fietzers en voetgangers zijn het uitgangspunt voor de verkeersstructuur in de wijk. Ruimtwinst op de auto-infrastructuur geeft plaats voor extra groen en water en maakt nieuwbouw mogelijk. Deze nieuwbouw levert op zijn beurt weer geld op voor de herstructurering.

Meer informatie: Gemeente Haarlem, Dienst Ruimtelijke Ordening en Stadsvernieuwing, Bert Grotenhuis, telefoon (023) 511 35 79

POELGEEST: een bewuste en groene nieuwbouwwijk in Oegstgeest

Poelgeest is een grote wijk met hoge ambities. Stedenbouwkundige en architectonische kwaliteit, duurzaamheid en natuurontwikkeling als compensatie voor de verloren gaande natuurwaarden staan voorop. In de hele wijk wordt gebruik gemaakt van duurzame materialen en wordt gestreefd naar zoveel mogelijk hergebruik van materialen. En daar blijft het niet bij. Ambities zijn er ook voor energie, mobiliteit en water. Zo

TIPS

Richt nieuwe en op te knappen woongebieden in met behulp van het Nationaal Pakket 'duurzame stedenbouw'. Een simpele maatregel als 'zongericht bouwen' zorgt al voor veel energiebesparing.

Vul de bouwverordening aan met een milieuparagraaf of aparte milieuverordening, om overal in de gemeente een minimaal basiskwaliteitsniveau te realiseren.

Gebruik het Nationaal Pakket 'duurzaam bouwen' en 'duurzame renovatie' bij nieuwbouw en renovatie.

Voer een gericht aanbestedingsbeleid uit, door milieuvorwaarden en materiaalvoordeur op te nemen in bestekken en bij opdrachtverstrekkingen aan projectontwikkelaars en bouwers.

Stimuleer particuliere woningbezitters en woningbouwcorporaties om een 'energie prestatie advies' te laten opstellen.

Ontwikkel flexibele woningen en gebouwen waar zowel een jong gezin als iemand die slecht ter been is kan wonen, of bouw bijvoorbeeld schoolgebouwen die hun functie verliezen om tot woonruimte.

Betrek al in een vroeg stadium de toekomstige bewoners en gebruikers van woongebieden bij het veranderingsproces.

GROEN VERBINDEN

Nette parken, ruige natuurgebiedjes en water in woongebieden leveren elk wat wils. Samen vormen zij een belangrijk groen netwerk met het buitengebied. Verbindingen van al deze groengebieden via singels, bomenlanen en plantsoenen bieden routes voor planten en dieren, en vormen bovendien aantrekkelijke groene uitvalswegen voor de bewoners.

TIPS

Breng aanwezige recreatie-, groen- en natuurgebieden in kaart en maak een inventarisatie van potentiële groenplekken.

Zorg voor aanvulling van ontbrekende schakels in het groene- en recreatieve netwerk.

Richt het groen, de waterlopen en de openbare ruimte ecologisch in en zorg voor gifvrij beheer.

maakt men gebruik van waterbesparende maatregelen in de woningen en een gesloten waterhuishouding voor de gehele wijk. Het regenwater wordt zoveel mogelijk opgevangen en in het noordelijk gelegen natuurgebied opgeslagen. In tijden van droogte kan de wijk van dit water gebruik maken. Na verloop van tijd is dit water van zwemkwaliteit. Het regenwater van de straten loopt direct de grond in. Alleen de hoofdontsluitingsroute wordt aangesloten op het riool. Door bijvoorbeeld aparte autowasplaatsen in te richten gaat men vervuiling van het afvloeiende water zoveel mogelijk tegen.

Meer informatie: www.oegstgeest.nl (doorklikken projecten/poelgeest)

NIEUWEGEIN natuur in de parken

Nieuwegein ligt ingeklemd tussen snelwegen. Hierdoor is vanuit de stad het buitengebied niet goed toegankelijk. Maar dit gaat veranderen. De gemeente besteedt veel aandacht aan het groen in de bebouwde kom en de relatie met het buitengebied. Bij het ontstaan van de groeikern is de ontwikkeling van veel binnenstedelijk groen al in ruime mate meegenomen, maar in de jaren '90 ontstond de wens om de ecologische waarden hiervan te verhogen. In de samen met actieve lokale groepen opgestelde Nota 'Sein op Groen' (1997) waren de uitgangspunten: natuurwaarden in de kerngebieden veiligstellen en verder ontwikkelen en door inrichting en beheer van verbindingzones tussen de kerngebieden de natuurwaarde in de directe woonomgeving vergroten. Het complete pakket aan inrichtings- en beheersmaatregelen is opgenomen in een uitvoerings- en financieringsprogramma. Het aangepaste beheer is al begonnen, momenteel worden de geïnventariseerde knelpunten opgelost. Goede communicatie over het beleid en monitoring – om na te gaan of de inspanningen tot natuurwinst leiden – completeren het gemeentelijk natuurbeleid.

Meer informatie: Gemeente Nieuwegein, afdeling Stadsbeheer, H. Klinkhamer en A. Wopereis, telefoon (030) 607 19 11

“Milieubeleid moet leuk zijn: leuke acties en activiteiten zijn noodzakelijk. Een zichtbaar project kan als springplank dienen voor een plan dat uiteindelijk meer milieurendement oplevert”.

Michiel Verbeek, wethouder gemeente Haren

VEENENDAAL fietsstad

Fietsen is de norm in het mobiliteitsbeleid van Veenendaal volgens Arie de Graaf, wethouder verkeer en vervoer. Veenendaal is Fietsstad van het jaar 2000 geworden, niet omdat er zoveel grootse plannen zijn ontwikkeld, maar door gewoon aan de slag te gaan met de uitvoering. Nu ligt er een comfortabel fietspadennetwerk, fietsers hebben bijna overal voorrang en er zijn veel en goede stallingen. Het fietsbeleid wordt steeds beter door gesprekken die de gemeente heeft met fietsersbond, politie en burgers. Het kost wel geld, maar volgens de wethouder minder dan autovoorzieningen. “Goed fietsbeleid helpt bij het terugdringen van de auto uit het straatbeeld, en dat is vaak mooier ook” aldus Arie de Graaf.

Meer informatie: Gemeente Veenendaal, afdeling Verkeer, L. Smolders, telefoon (0318) 53 87 43 of www.veenendaal.nl (doorklikken fietsstad)

“Het is goed beleidsontwikkeling en beleidsuitvoering hand in hand te laten gaan”.

Jan Luijten, gemeente Nijmegen

VOORRANG VOOR FIETS EN OPENBAAR VERVOER

Driekwart van alle verplaatsingen in Nederland is korter dan 7,5 kilometer. De meeste mensen wonen, werken, winkelen, sporten en ontspannen in een straal van 20 kilometer. Voor deze korte afstanden is het dus logisch om het gebruik van de fiets en het openbaar vervoer te stimuleren. Dit komt de bereikbaarheid, de leefbaarheid en de veiligheid ten goede, en het levert bovendien een grote milieuwinst op.

TIPS

Gebruik opbrengsten van parkeergeld voor meer comfort en voorzieningen voor de fiets en het openbaar vervoer.

Zorg voor snelle, veilige en comfortabele fietsroutes en voorzieningen voor fietsers zoals snelfietspaden, schoolverkeersvoorzieningen, fietsenstallingen in de straat en bij het winkelcentrum.

Creëer aantrekkelijke haltes en overstap-punten bij openbaar vervoer.

Benut groene verbindingen als (recreatieve) fietsroutes.

MEER WETEN?

www.dubo-centrum.nl

voor het Nationaal Pakket: Duurzaam bouwen, Duurzame stedenbouw, Duurzaam beheer en energieadvies.

www.dubo-drenthe.nl

voor samenwerking op het gebied van duurzaam bouwen.

www.echtewelvaart.nl

voor praktische projecten die bijdragen aan een duurzame samenleving.

www.epadesk.nl

voor advies over energieprestaties.

www.habiforum.nl

voor expertise op het gebied van meervoudig ruimtegebruik.

www.ipsv.nl

voor experimenten op het gebied van stedelijke vernieuwing.

www.novem.nl/gemeenten

voor energieadvies aan gemeenten en energiebesparing met behulp van 'vervoersprestatie op locatie'.

www.sev.nl

voor expertise op het gebied van wonen en leefomgeving.

www.snm.nl

voor de brochure 'Netwerken met kansen; sturen van duurzame stedelijke ontwikkeling' en het boekje 'Steeds Anders; duurzame herstructurering van naoorlogse wijken'.

www.viba-expo.nl

nationaal trefpunt duurzaam en gezond bouwen, wonen en werken.

www.vnguitgeverij.nl

voor de boekjes:

- Bouwstenen voor duurzame stedenbouw
- Bouwen aan duurzaamheid
- Natuurlijk groenbeheer in Nederlandse gemeenten.

WERKEN IN GOEDE BANEN *Slim aantrekkelijk maken*

Waar mensen wonen moeten ook mensen werken. Maar wel het liefst met zo min mogelijk hinder voor de omgeving. De kunst is om bedrijven optimaal en milieuvriendelijk te laten werken. Een productiebedrijf pal naast een woning vergroot het gevoel van veiligheid van de burger natuurlijk niet. Daarom is het slim bedrijvigheid zo te combineren dat overlast en milieuhinder minimaal zijn. Een mogelijkheid is het splitsen van activiteiten naar milieubelasting: zware industrie op industrieterreinen, minder milieuhinderlijke bedrijven op bedrijventerreinen buiten de woongebieden en kantoorlocaties en dienstverlenende bedrijven op locaties die dichtbij of in woonwijken kunnen liggen. Door bijvoorbeeld de ruimte op bestaande bedrijventerreinen optimaal te gebruiken voor nieuwe bedrijven kunnen we efficiënt omgaan met de toch al schaarse ruimte. En door bedrijven bij elkaar te brengen die gebruik kunnen maken van elkaars voorzieningen, zorgen we voor minder afval en een lager energiegebruik. Peter Dessens, hoofd acquisitie en beheer van het duurzame Industrie Park Kleefse Waard BV in Arnhem zegt hierover: 'Het belangrijkste is dat gemeenten ondernemers uitdagen tot eigen creatieve concepten'.

WERKEN

ACTUELE VERGUNNINGEN EN ZORGVULDIGE HANDHAVING

Regelmatig toezicht op milieuvorschriften bij bedrijven is nodig om onnodige milieubelasting en gevaar te voorkomen. Uiteraard moeten milieuvergunningen actueel zijn, om te voorkomen dat achter de feiten wordt aangelopen en nieuwe technieken ongebruikt blijven. Het is belangrijk dat gemeenten de 'verruimde reikwijdte' van de Wet Milieubeheer gebruiken. Deze wet biedt gemeenten extra mogelijkheden om bedrijven aan te zetten tot besparing van energie en grondstoffen, afvalpreventie en afspraken over vervoer.

TIPS

Neem aanvullende maatregelen bij risicovolle bedrijven.

Actualiseer vergunningen minstens iedere 5 jaar en voer regelmatig controles uit.

Bundel milieuhinderlijke en risicovolle bedrijven en zonder ze af van woongebieden.

Maak in de vergunningverlening gebruik van de 'verruimde reikwijdte' van de Wet Milieubeheer. Bijvoorbeeld door eisen te stellen over het treffen van energiemaatregelen zoals de aanschaf van zuinige installaties of de bouw van energiezuinige gebouwen. Maar ook door het laten maken van een afvalreductieplan, het doen van energieonderzoek en het treffen van mobiliteitsbeperkende maatregelen.

Handhaving in de gelderse gemeente ZEVENAAR

De gemeente Zevenaar heeft een onafhankelijk bureau opdracht gegeven haar eigen handhavingsbeleid eens goed onder de loep te nemen. De onderzoeker informeert daarom bij inwoners en instanties hoe de handhaving van vergunningen door de gemeente wordt ervaren. Kritische volgers van het gemeentebestuur worden ook gehoord, evenals officiële instanties als politie en inspectiediensten van het ministerie van VROM. Als je als gemeente op deze manier naar jezelf durft te kijken heb je niet meteen alle problemen opgelost maar schep je wel een klimaat waarin openlijk naar oplossingen wordt gezocht.

Meer informatie: Gemeente Zevenaar, Frank Wijers, telefoon (0316) 59 51 11 of www.zevenaar.nl

De Ecofactorij in APELDOORN

De Gelderse gemeente Apeldoorn heeft de uitdaging opgepakt om de economische ontwikkeling en de werkgelegenheid te vergroten zonder dat de belasting van het milieu toeneemt. Om dit te kunnen realiseren is een vestigingspakket opgesteld met eisen waaraan nieuwe bedrijven moeten voldoen. Voorbeelden zijn de verplichte afname van duurzame energie, het zoveel mogelijk hergebruiken van water en grondstoffen en vervoersmaatregelen. Als bedrijven meer doen dan dit pakket krijgen ze milieupunten die recht geven op korting op de grondprijs. Om de ambities te waarborgen is een parkmanagement ingesteld met daarin de bedrijven zelf, aangevuld met vertegenwoordigers uit de gemeente en anderen (zoals nutsbedrijven en waterbeheerders).

Meer informatie: Gemeente Apeldoorn, afdeling projectontwikkeling telefoon (055) 580 25 40 of www.apeldoorn.nl (doorklikken sitemap).

DUURZAME BEDRIJVENTERREINEN

Op een duurzaam bedrijventerrein is het geheel meer dan de som der delen. Met een goede vergunning produceert een bedrijf als het goed is al zo milieuvriendelijk mogelijk. Maar er is veel meer milieuwinst te behalen. Op een duurzaam bedrijventerrein kunnen afzonderlijke bedrijven samenwerken om de milieubelasting te minimaliseren, bijvoorbeeld door gebruik te maken van elkaars voorzieningen. Zo kan het koelwater van een chemisch bedrijf door een ander bedrijf worden gebruikt in de wasstraat. Maar kijk eerst in regionaal verband of er wel een nieuw bedrijventerrein nodig is. De vraag naar bedrijventerreinen wordt namelijk nogal eens overschat.

DOKKUM: Bedrijventerrein Betterwird werkt samen aan rendabel en duurzaam ondernemen

Op het bestaande bedrijventerrein Betterwird in Dokkum is begin 2001 het startschot gegeven voor het project 'Rendabel en duurzaam ondernemen op Betterwird'. Het project is een initiatief van de Kamer van Koophandel Friesland en wordt ondersteund door de gemeente Dongeradeel en de provincie Fryslân. Kostenbesparende maatregelen zijn een belangrijk doel van het project. Dit gebeurt door optimaal gebruik te maken van de mogelijkheden die het bedrijventerrein biedt op zowel individueel als collectief bedrijfsniveau. Er wordt in Betterwird gestreefd naar een betere werkomgeving, een lagere milieubelasting en een beter gebruik van de beschikbare ruimte. Kansgebieden zijn het afsluiten van collectieve contracten op het gebied van energie-inkoop, afvalinzameling, beveiliging en onderhoud, de uitwisseling van reststromen en individuele bedrijfsadvisering. Voorop staat, dat het een project is voor en door de bedrijven op Betterwird. Het project moet dan ook leiden tot een concrete aanpak voor zowel individuele als collectieve initiatieven voor de duurzame versterking van het bedrijventerrein, met veel aandacht voor praktische haalbaarheid.

Meer informatie: Gemeente Dongeradeel, de heer Wiersma, telefoon (0519) 29 87 34 of www.dokkum.nl (doorklikken natuurmilieu/milieu)

TIPS

Benut eerst optimaal de mogelijkheden om bestaande bedrijfsterrainen efficiënt te gebruiken, ook in de omliggende regio. Geef ook kleine, ongebouwde gedeelten uit. Benut de ruimte eventueel beter door het terugkopen en heruitgeven van grond.

Ontwikkel de eventueel nieuwe terreinen op een geschikte locatie, bijvoorbeeld daar waar restwarmte afgestaan kan worden naar gebruikers in de omgeving.

Zorg dat de juiste bedrijven op de juiste plek zitten. Dus geen drukkerij aan een haven terwijl het bedrijf geen scheepvaart genereert.

Zorg voor een duurzame opzet van nieuwe terreinen en benut optimaal de mogelijkheden van gemeenschappelijke voorzieningen. Bijvoorbeeld bij gemeenschappelijke duurzame energieopwekking, waterzuivering, transport, afvalverwerking en vervoersmanagement.

Voorkom dat bedrijfsgebouwen slechts uit één verdieping bestaan: stimuleer stapeling, bijvoorbeeld via minimale bebouwingshoogte in bestemmingsplannen en stimuleer ondergrondse opslag en parkeren.

Stel vestigingsvoorwaarden voor bedrijven op wanneer de grond in bezit van de gemeente is.

TIPS

Ondersteun bedrijven bij vervoermanagement. Bijvoorbeeld door het instellen van een Vervoerscoördinatiecentrum.

Werk als gemeente samen met bedrijven, bijvoorbeeld door samen het fietsgebruik te stimuleren. De gemeente kan de uitbreiding of het onderhoud van fietspaden versneld uitvoeren en bedrijven kunnen dan voor goede fietsenstallingen zorgen.

Stimuleer bedrijven dat ze samen met andere bedrijven oplossingen zoeken voor woon-werkverkeer. Bijvoorbeeld door het inzetten van bedrijfsterreinbusjes in plaats van bedrijfsbusjes.

Gebruik bij vergunningverlening aan bedrijven de mogelijkheden die de 'verruimde reikwijdte' van de Wet Milieubeheer biedt om mobiliteit te beperken.

Zorg voor de aanleg van carpoolplaatsen en communiceer hierover.

VERVOERMANAGEMENT WOON-WERKVERKEER

Auto's zijn vaak handig, teveel auto's niet. Wegen raken verstopt, parkeren lukt nauwelijks meer, de lucht verontreinigt en wegen en parkeerplaatsen nemen veel ruimte in. Alternatieven zijn vaak wel te vinden en autoverplaatsingen kunnen worden beperkt, ook bij werknemers in het bedrijfsleven. Zo geven bedrijven bijvoorbeeld veel geld uit aan autovergoedingen. Dat geld kan ook op een andere manier worden besteed. Aan fietsvergoedingen, een jaarkaart voor het openbaar vervoer of aan een ander soort secundaire arbeidsvoorwaarde.

Vervoermanagement richt zich op het systematisch aanpakken van met name het woon-werkverkeer van werknemers met als doel het autoverkeer te verminderen. De gemeente kan hierbij regels stellen, stimuleren en faciliteren.

HET VERVOERSCOÖRDINATIECENTRUM helpt mee

De provincie Gelderland heeft samen met de gemeenten van het Knooppunt Arnhem-Nijmegen een Vervoerscoördinatiecentrum opgericht. Dit centrum zorgt voor advies en ondersteuning aan bedrijven. Onder andere door het stimuleren en faciliteren van bedrijven bij carpoolen, het introduceren van een 'fiets van de zaak' en het stimuleren van het openbaar vervoer voor woon-werkverkeer. Voor de bedrijven worden ook zakelijke reizen op een milieuvriendelijke manier geregeld. Samen met de gemeente Arnhem is een kilometer-reductieplan opgesteld om het aantal vervoerskilometers van ambtenaren te verminderen.

Meer informatie: Vervoerscoördinatiecentrum, telefoon (026) 377 35 29

"Gemeenten moeten kansen leren creëren willen ze een extra stap zetten op milieugebied. Er kan meer dan in eerste instantie voor mogelijk wordt gehouden".

Andries Heidema, wethouder milieu in de gemeente Zoetermeer

KANTOREN OP DE JUISTE PLEK

De logische ligging van kantoorlocaties is bij knooppunten van openbaar vervoer. Kantoren hebben namelijk vaak veel bezoekers. Door de geringe milieuhinder kunnen ze ook dicht bij woonwijken liggen. Vaak liggen er al (verouderde) kantoorpanden bij stations. Deze kunnen aangepast worden aan hedendaagse eisen. Bedrijven in de logistieke en industriële sector hebben een meer logische ligging aan de rand van de bebouwde kom of bij auto- of vaarwegen. De keuze van de bedrijfslocatie is van invloed op het mobiliteitspatroon van het bedrijf. Het locatiebeleid geeft antwoord op de vraag welk bedrijf op welke plek hoort. Het beleid is er namelijk op gericht bedrijven daar te vestigen, waar het overeen komt met de mobiliteitsbehoefte.

“Het is effectief om een realistische visie op te stellen waar iedereen het over eens is. Bepaal het eindbeeld voor over 50 jaar en zoek vervolgens naar ontwikkelingen die al gaande zijn en waarop je mee kunt liften”.

Jan Luijten, gemeente Nijmegen

Kantoren **CENTRAAL STATION UTRECHT**

De Katreinetoren aan de voet van het Centraal station te Utrecht is eind jaren zestig ontworpen. Doordat het gebouw een slechte klimaatbeheersing had en de buitenkant niet goed te reinigen was vertrokken veel kantoren en ontstond leegstand. De duiven hadden vrij spel. Het bleek dat met een ingrijpende renovatie wel weer huurders te vinden waren. In nauw overleg met de welstandscommissie van de gemeente is een renovatietraject ingezet dat heeft geleid tot een gewilde locatie met een grootse architectonische uitstraling dichtbij een belangrijk station.

Meer informatie: NS Vastgoed, telefoon (030) 300 43 00

TIPS

Situeer kantoren vlakbij een station.

Stel in het bestemmingsplan een plafond op voor de parkeermogelijkheden op een bedrijfslocatie.

Zorg voor samenhang van het openbaar vervoer en fietsvoorzieningen en andere kwaliteitsaspecten van de locatie.

Nodig bedrijven uit zelf met oplossingen te komen voor hun mobiliteitsprobleem, binnen de kaders die de gemeente stelt.

MEER WETEN?

www.duurzamebedrijventerreinen.nl

om te lezen wat dit zijn en hoe u een duurzaam bedrijventerrein realiseert.

www.infomil.nl/overg/index.htm

voor milieuwetten en handhaving.

www.milieudienst.amsterdam.nl/publicaties

voor een handleiding over de 'verruimde reikwijdte' van de Wet Milieubeheer.

www.milieuwinst.nl

over mogelijkheden tot het bereiken van milieuwinst.

www.schonerproduceren.nl

over mogelijkheden tot schoner produceren.

www.snm.nl

voor de brochures 'ABC op locatie; de nieuwe kijk op bereikbaarheid' en 'Bedrijvigheid in goede banen' en voor informatie over de 'verruimde reikwijdte' van de Wet Milieubeheer.

www.minvrom.nl

voor het programma 'Met preventie naar duurzaam ondernemen'.

www.vmn.nl

voor informatie over het vervoerscoördinatiecetrum in uw omgeving, allerlei publicaties over vervoermanagement en adressen van betrokken organisaties.

www.vnguitgeverij.nl

voor het bestellen van de publicatie "Wet milieubeheer en vervoermanagement" (nr. 13 uit de milieureeks) over hoe de 'verruimde reikwijdte' kan worden gebruikt om bedrijven aan te zetten tot vervoermanagement.

RESPECT VOOR RUST EN RUIMTE *voor mens, plant en dier*

Natuur, landschap, water, rust en ruimte: dat zoeken mensen, planten en dieren in het buitengebied. Om er te leven of te recreëren. In het buitengebied kunnen ecosystemen in stand worden gehouden en waar dit nodig is hersteld worden. Het biedt gemeenten de mogelijkheid om het culturele erfgoed van onze voorouders door te geven aan volgende generaties. We kunnen water niet alleen als vijand van de samenleving zien, maar ook als vriend. Het grootste deel van het buitengebied is in gebruik bij de landbouw. Hiernaast zijn er natuurgebieden. De agrarische gebieden zijn zeer verschillend. Er zijn gebieden met hoge landschappelijke- en natuurwaarden (inclusief cultuurhistorie), maar er zijn ook agrarische gebieden zonder deze waarden. Ook natuurgebieden kennen enorme verschillen: nat of droog, gebieden of verbindingen, oud of nieuw, op klei of op zand. Een blauwdruk voor natuur, landschap, water, rust en ruimte is niet te geven, een aantal ideeën wel.

BUITEN GEBIED

NATUUR EN LANDSCHAP

Natuur en landschap zijn één functionerend geheel. Ze zijn leefruimte voor plant en dier. Diverse natuurgebieden moeten verbonden zijn door brede ecologische verbindingzones. Zonder verbindingen tussen de leefgebieden van dier- en plantsoorten, zijn zij erg kwetsbaar. Bovendien zijn landschapselementen zoals houtwallen, meidoornhagen en bomenrijen uit esthetisch en cultuurhistorisch oogpunt erg waardevol.

TIPS

Breng de aanwezige en potentiële natuurwaarden in kaart en stel een landschapsontwikkelingsplan op. Deze vormen de bouwstenen voor het bestemmingsplan buitengebied.

Actualiseer bestemmingsplannen buitengebied die ouder zijn dan 10 jaar en zorg voor effectieve handhaving.

Werk mee om de 'Ecologische Hoofdstructuur', vastgesteld door het Rijk, in de praktijk brengen.

Zet eigen gronden in of ruil deze voor natuurontwikkeling.

Stimuleer, zowel organisatorisch als financieel, agrarisch natuurbeheer en biologische landbouw.

Beheer bermen en watergangen in het buitengebied op ecologische wijze. Neem hierbij verschraving als uitgangspunt.

Ecologische boerderij **DE MIKKELHORST** in Haren

Ecologische boerderij de Mikkelhorst in het Groningse Haren ligt in het buitengebied aan de rand van het plan de Mikkelhorst. Het 130 hectare grote terrein hoort tot de Ecologische Hoofdstructuur. In de boerderij zijn zorg, arbeidsvoorziening, natuur en landschap, natuur- en milieu-educatie en recreatie nauw met elkaar verweven. Het buitengebied is een volledig met de bewoners ingericht uitloopgebied waarbij natuur, recreatie, ecologie, educatie en leren voor duurzaamheid centraal staan. Oude elementen van de rioolwaterzuivering zijn in het complex geïntegreerd. Bij de bouw van de boerderij zijn hoge eisen gesteld aan duurzaamheid. Zo zijn de bedrijfsruimten, de dienstwoning en de kassen verwarmd door een lage temperatuurverwarming, gestookt op schone houtsnippers uit de gemeentelijke plantsoenen. Voor de energievoorziening in het gebouw en op het terrein is gebruik gemaakt van zonnepanelen, zonneboilers en een windmolen. De gemeente heeft de openbare verlichting in de omgeving van de boerderij passend bij het ecologische karakter van het gebied uitgevoerd met lantaarnpalen op zonne- en windenergie.

Meer informatie: Rob Jager, telefoon (050) 53 39 14

DE KEERSOP: samenwerken aan een natuurlijke beek

De Keersop is een unieke Brabantse beek met een goede en constante waterkwaliteit. Net als bij veel andere beken wordt helaas ook de Keersop bedreigd met kwaliteitsverlies. In 1998 hebben het waterschap Dommel, de provincie Noord-Brabant, Staatsbosbeheer, het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, de oude gemeente Bergeijk, Luyksgestel, Riethoven, Valkenswaard en Westerhoven en de landbouworganisaties de krachten gebundeld en een overeenkomst gesloten tot herstel van de Keersop. Natuurontwikkeling is een belangrijk doel. Resultaat is dat door her-meandering de beek zijn natuurlijke patroon terugkrijgt. Het water wordt daardoor langer vastgehouden in het gebied en oevers worden geschikt gemaakt voor planten en dieren die in een beekdal thuishoren. Dit alles is totstand gekomen door intensieve samenwerking van alle betrokken partijen. De samenwerking leidde niet alleen tot een aantal succesvolle projecten in het Keersop-gebied maar heeft ook gezorgd voor een keerpunt in het denken bij de betrokken instanties.

Meer informatie: Provincie Noord-Brabant, telefoon (073) 618 28 12 of Waterschap De Dommel, telefoon (0411) 61 86 18

EILAND VAN CADZAND weer boven water

Het beeld van Cadzand is getekend door de invloed van de zee. Vele dijken slingeren in een sikkelvormig patroon door het landschap. Het resultaat is een uniek landschap met veel kleine polders. Polders die destijds allemaal hun eigen watersysteem hadden. Schaalvergroting in de landbouw, recreatieve ontwikkelingen in de kustzone en uitbreiding van de dorpen hebben hun sporen achtergelaten. Flora en fauna hebben een opdoffer gehad door de ontwatering van de gronden. De gemeente Oostburg is met plannen gekomen om het Eiland van Cadzand nieuw leven in te blazen. Doel is om de vormen van toen weer zichtbaar te maken. Dit zal onder andere gebeuren door de dijken te beplanten en ook door 'verdwenen dijken' terug te brengen in het landschap. Onderdelen van de plannen zijn: het herstellen van knotbomen, het aanplanten van nieuwe bomen en het aanleggen van fiets- en voetpaden over de oude dijkstructuren. De plannen rond het Eiland van Cadzand maken deel uit van een integraal plan, waarin ook perspectieven voor landbouw, waterbeheer en ontsluiting van het gebied zijn opgenomen.

Meer informatie: Gemeente Oostburg, Tiny Maenhout, telefoon (0117) 45 72 56

WATERPLAN HEERLEN: samenwerking en ambities

Bij de gemeente Heerlen staat het onderwerp 'water' hoog in het vaandel. De gemeente heeft in samenwerking met het waterschap 'Roer en Overmaas' en het Zuiveringschap Limburg in het Waterplan Heerlen duidelijke water-ambities neergelegd. Ambities over de zorg voor riolering, het oppervlaktewater, het grondwater en de natuur. De gemeente, het waterschap en het zuiveringsschap hebben gezamenlijk het Waterplan Heerlen opgesteld. In het kader van het waterplan worden Heerlense 'waterzaken' op een geïntegreerde wijze aangepakt', aldus Thei Vrolings, wethouder van de gemeente Heerlen in het voorwoord van de speciaal in het leven geroepen Waterkrant. 'Het Waterplan biedt de kans om de beken natuurlijker te maken en te zorgen dat er mooie groene linten door het waterrijke Heerlen slingeren'.

Meer informatie: www.heerlen.nl (doorklikken bestuur/projecten)

WATER ALS BASIS

De natuurlijke weg van het water staat de laatste jaren weer centraal. Technische ingrepen om het overtollige water zo snel mogelijk af te voeren zijn verleden tijd. We hebben in Nederland ondervonden dat dat leidt tot verdroging bovenstrooms en tot wateroverlast benedenstrooms. Om problemen te voorkomen is het streven om ruimte te maken voor water. Dit betekent de volgende volgorde van handelen: eerst water vasthouden in de bodem, dan bergen op plaatsen waar het kan en tot slot afvoeren.

TIPS

Maak een waterplan. Beschrijf hierin de ontwikkelingen, de stand van zaken en wensen ten aanzien van riolering, oppervlaktewater, ondiep grondwater, natuur en andere functies in onderlinge samenhang.

Zorg voor een Watertoets bij alle ruimtelijke plannen. Deze toets is het hele proces van vroegtijdig informeren, adviseren, afwegen en uiteindelijk beoordelen van waterhuishoudkundige aspecten in ruimtelijke plannen en besluiten.

Werk mee aan herstel van het natuurlijk profiel van waterlopen en beken.

Voorkom verontreiniging van het oppervlaktewater of los bestaande problemen op. Dring bijvoorbeeld de uitspoeling van bestrijdingsmiddelen terug.

GROENE MAL

Een groene mal is een duidelijke en brede groenzone rond een stad en is sturend voor ruimtelijke plannen. Het geeft plaats aan recreatie en rust voor de stedeling en zorgt voor een verbinding tussen de natuur buiten de stad en daarbinnen. Het geeft de mogelijkheid voor een verscheidenheid aan groen vlak bij de deur. Het maken van een groene mal is ook het trekken van een 'groene grens'. Tot hier en niet verder. Deze grens moet de stadsuitbreiding in het groen veel moeilijker maken.

TIPS

Werk met alle partijen in het buitengebied en met buurgemeenten samen aan een Groene Mal.

Voer grondbeleid met een heffing op het omzetten van groene ruimte naar bebouwd gebied. Benut de opbrengsten van het grondbeleid voor natuuraanleg.

Richt een fonds op voor natuurontwikkeling en natuurcompensatie bij eventuele aantasting van de Groene Mal.

Maak het fietsverkeer in het buitengebied veiliger, door alleen bestemmingsverkeer toe te staan op niet-doorgaande wegen en sluiproutes.

GROENE MAL ROND TILBURG: kaart met verhaal

In januari 2002 tekenden tien Brabantse bestuurders een intentieovereenkomst onder de titel 'Groene Mal'. Een mijlpaal! De Groene Mal is eigenlijk een aangeklede kaart. De kaart laat zien hoe het groene gebied rond Tilburg er in de toekomst uit gaat zien en waar zich de waardevolle groene elementen bevinden. De overeenkomst geeft aan hoe betrokkenen de komende jaren omgaan met verschillende groene bestemmingen en met elkaar. Kern van de zaak is: elkaar niet verstikken maar versterken, nieuwe ontwikkelingen aanpakken in overleg met elkaar. 'Stad', 'natuur' en 'boeren' staan niet meer tegenover elkaar maar vinden elkaar.

Meer informatie: Gemeente Tilburg, Jan Biesheuvel, projectleider Groene Mal, telefoon (013) 542 87 67

MEER WETEN?

www.landschapsbeheer.com

voor landschapsbeheersinformatie per provincie.

www.milieudefensie.nl

voor de campagne 'Trek de groene grens; voor behoud van de open ruimte'.

www.minlnv.nl/thema

voor de ideeën van het rijk over de inrichting van de groene ruimte.

www.snm.nl

voor de volgende brochures:

- De groene mal; ruimte voor natuur en recreatie om de stad.
- Omslag van het platteland; kiezen voor natuur, landschap, water, rust en ruimte.
- Water natuurlijk; water als ordenend principe.

www.staatsbosbeheer.nl/staatsbosbeheer/organisatie/groenbijdestad.asp

voor ideeën over groen bij de stad.

www.waterland.net

voor meer informatie over de Watertoets.

GOED VOORBEELD DOET GOED VOLGEN

Gemeente voorop

'Een schoon milieu begint bij jezelf'. Jarenlang zagen we deze spotjes van Postbus 51 op de televisie. Deze milieutips gelden niet alleen voor televisiekijkende burgers maar ook voor de gemeente als organisatie. De gemeente heeft namelijk een scala aan eigen taken en verantwoordelijkheden om invulling te kunnen geven aan een leefbare en milieuvriendelijke omgeving. Zo is elke gemeente een bedrijf, een aanbesteder en een opdrachtgever. De gemeente heeft als bedrijf haar eigen gebouwen, zwembaden en werven en maakt dus keuzes over de locatie, de bouw en het beheer hiervan. Met een goed milieuzorgsysteem kan de gemeente haar eigen verantwoordelijkheid nemen. Door bijvoorbeeld afval en autoverkeer te beperken, duurzame energie in te zetten en duurzaam in te kopen, geeft de gemeente het goede voorbeeld.

GEMEENTE ALS VOORBEELD

DE GEMEENTE ALS

BEDRIJF

De gemeente is zelf een bedrijf. Zo maakt zij bijvoorbeeld over locatie-keuze, ontwikkeling en beheer van gemeentelijke gebouwen keuzes. Deze keuzes hebben invloed op het milieu. De gemeente kan op vele manieren een bijdrage leveren om het milieu te ontzien.

TIPS

Koop als gemeente groene stroom in.

Zorg voor energiebesparing in eigen gebouwen door onder andere isolatie, hoog rendements-verwarming en beperkt papier- en materiaalgebruik.

Beoordeel de straatverlichting kritisch op noodzaak en energieverbruik.

Verkoop in de gemeentelijke kantines biologische producten.

Pas geen chemische onkruidbestrijding meer toe.

Stimuleer de fiets of het openbaar vervoer als vervoermiddel voor de ambtenaren.

‘RAALTE FIETST’ Minder ongelukken en meer fietsers

Milieumaatregelen en verkeersveiligheid gaan in de praktijk goed samen leert de ervaring in de gemeente Raalte. In Raalte is een verkeerscirculatieplan opgesteld waarin onder andere een aantal hoofd-fietsroutes is opgenomen. Maar met alleen fietspaden neerleggen ben je er niet. Om het draagvlak voor de fietsstimulerende maatregelen te vergroten is in aanvulling op het plan de voorlichtingscampagne ‘Raalte fietst’ opgezet. Een uitgebreide campagne waarin verschillende doelgroepen (bewonersgroepen, vrouwenorganisaties etc.) actief participeerden bij de uitvoering van concrete activiteiten (een auto- fiets-race, fietsbehendigheidswedstrijd tussen de diverse basisscholen). En dat heeft geholpen.

Meer informatie: Gemeente Raalte, Gonda Sluiter, telefoon (0572) 34 76 68

groene energie in BORNE

In april 2001 heeft de gemeente Borne samen met een energiebedrijf een grootschalige actie gehouden om het gebruik van duurzame energie te bevorderen onder de huishoudens van Borne. Op deze manier wil de gemeente een grote stap zetten in de reductie van CO₂. Door direct-mailing en voorlichting werden de inwoners gevraagd bewust te kiezen voor duurzame energie. De campagne heeft als resultaat gehad dat op dit moment 36% van de Bornse huishoudens duurzame energie afneemt.

Meer informatie: Gemeente Borne, afdeling Milieu, Peter Knol, telefoon (074) 265 86 29

“Enthousiasme in de organisatie en commitment in de hele lijn zijn essentieel”.

Roland Pereboom, Milieucentrum Utrecht

“Milieubeleid verdient een volwaardige plek in de gemeentebegroting. Er moet voldoende menskracht zijn en uiteraard een gedreven bestuur. Draagvlak creëer je door openheid te stimuleren, te bemiddelen, te sturen en door een consistente handhaving”.

Paul van Poppel, directeur van de Brabantse Milieufederatie

MEER WETEN?

www.gido.nl

voor lokale initiatieven voor duurzame ontwikkeling.

www.inkopers.net

voor duurzaam inkopen.

www.gemnet.nl

voor een gemeenschappelijk netwerk, voor onder andere gemeenten.

www.snm.nl

voor meer succesfactoren van koplopende gemeenten over goed gemeentelijk milieubeleid.

ORGANISATIES EN ADRESSEN

Stichting Natuur en Milieu

Donkerstraat 17, 3511 KB Utrecht
Telefoon (030) 233 13 28
Telefax (030) 233 13 11
E-mail: snm@snm.nl www.snm.nl
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Roos Kooiman

Friese Milieu Federatie

Oostergoweg 7
Postbus 713, 8901 BM Leeuwarden
Telefoon (058) 289 03 03
Telefax (058) 288 04 25
E-mail: info@fmf.milieu.net
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Harm Brinks

Milieufederatie Groningen

Prædiniussingel 59
ingang Museumstraat
Postbus 1020 9701 BA Groningen
Telefoon (050) 313 08 00
Telefax (050) 313 68 21
E-mail: info@mfg groningen.nl
www.mfg groningen.nl
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Harma Kaput

Milieufederatie Drenthe

Hertenkamp 6
9401 HL Assen
Telefoon (0592) 31 11 50
Telefax (0592) 33 02 01
E-mail: mfd@antenna.nl
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Martin Hoek

Natuur en Milieu Overijssel

Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle
Telefoon (038) 425 09 60
Telefax (038) 421 91 66
E-mail: info@natuurmilieu.net
www.natuurmilieu.nl
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Loet van der Heijden

Gelderse Milieufederatie

Jansbuitensingel 14
Postbus 1085, 6801 BB Arnhem
Telefoon (026) 351 50 69
Telefax (026) 389 20 93
E-mail: gmf@gmf.milieu.net
www.gmf.milieu.net
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Johan Wolsink

Milieufederatie Flevoland

Botter 11-47, 8232 JS Lelystad
Telefoon (0320) 25 35 05
Telefax (0320) 25 19 10
E-mail: info@mff.milieu.net
<http://mff.milieu.net>
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Evert Hassink

Milieufederatie Noord-Holland

Stationstraat 38, 1506 DH Zaandam
Telefoon (075) 635 15 98
Telefax (075) 670 46 36
E-mail: mnh@mnh.nl
www.milieufederatienoordholland.nl
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Juriaan Jansen

Zuid-Hollandse Milieufederatie

G.W.Burgerplein 5
3021 AS Rotterdam
Telefoon (010) 476 53 55
Telefax (010) 477 55 62
E-mail: zhm@milieu.net
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Frank ter Beek

Natuur- en Milieufederatie Utrecht

Emmalaan 41, 3581 HP Utrecht
Telefoon (030) 254 44 57
Telefax (030) 252 34 39
E-mail: info@nmu.nl www.nmu.nl
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Marcel Blom

Brabantse Milieufederatie

Spoorlaan 434b
Postbus 591, 5000 AN Tilburg
Telefoon (013) 535 62 25
Telefax (013) 535 35 03
E-mail: bmf@antenna.nl
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Geert Verstegen

Zeeuwse Milieufederatie

Ravelijn de Groene Jager 5
Postbus 334, 4460 AS Goes
Telefoon (0113) 23 00 75
Telefax (0113) 25 09 55
E-mail: info@zmf.nl
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Conny Buijs

Milieufederatie Limburg

Godsweerderstraat 2
6041 GH Roermond
Telefoon (0475) 38 64 10
Telefax (0475) 38 64 29
E-mail: sml@millimb.nl
Contactpersoon gemeentelijk
milieubeleid: Claudia Mulders

de 12 provinciale **Milieufederaties**

Stichting **Natuur en Milieu**

